

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN

E destiaren erdiarora, jakiña dan bezala, Erromatar-Inperioa Sarkaldean 475'garren urtean jausi zanetik, 1453'garrenean Sarkaldekoa jausi zan arteko epe luzeari esaten zaio: milla urteko epea.

Gure Euskalerrian, oroigailu idatziei dagokionez ez da ain luzea erdiarora, gure idazkirik zaarrena VIII mendekoa bait da. Kukulla'ko Donemillan'go lekaide-txean gorde dana ain zuzen, eta guarko idaz-lan ontan aurkeztuko duguna (1).

Lekaidetxeetan daude gure dokumenturik zaarrenak. Orregaitik, begirune aundiz zaindu bear ditugu gaur Euskalerrian dauden, eta, gaur naiz Euskalerritik landa egon, atzo eskierki Euskalerrian zeuden lekaidetxeetako dukumentuak: Ospetsuak ditugu, gai ooni buruz, Leire, Iratxe, Albelda, Aitzeko Donibane, eta, bereiziki, Kukulla'ko Donemillan.

Larruki zar oiek irakurtzea ez da gauza erreza. Ortan, kidekorik gabe, yayoena eta ziurrena Antonio Ubieto Arteta dugu, eta berari jarraituko diogu guk, berak argitara eman dizkigun dokumentu guztietan.

Ona ain zuzen Kukulla 'ko Lekaidetxearen garrantzia 'ri buruz Ubioto'k dioskuna: "El monasterio de San Millan de la Cogolla se encuentra en la Rioja (Provincia de Logroño) en una zona de confluencia de distintos reinos medievales como las viejas Navarra y Castilla; pero también en una zona de contactos lingüísticos entre el eusquera castellano y arabe. De ahí que su documentación sea fundamental para muchos campos de la investigación (2).

Kukulla 'ko Lekaidetxea, Donemillan 'en omenez eraikia izan zan, eta Millian bera berriz, VI mendeko Santu euskaldun bat dugu. Dirudianez, Berfzeo 'n jaio zitzaigun, Kukulla "tik bertan, gero XIII mendean Bertzeo 'ko Gontzal olerkariak ospetsu egingo zuan errian. V mendean jaio zan, 474'garren urtearen inguruan, Erroma 'ko uria Odoacro heruldarraren mendera jausi baiño urte bete leenago. II, eun urte beteta, 574'garrenean il zan.

Ondo ezagutzen dugu Millan Deunaren bizitza; guztia edestilari zugur batek, Braulio Done Zaragoza "ko Gotzaiak, Donemillan 'en ikasleekin itzegin ondorean idatzia izan bait zan. Laister idatzia gaiñera, Braulio donea 651 'ean il bait zan.

Ez dakigu, Donebraulio 'k bere idazti ori zer urtetan egin zuan, baiña bai, argitara eman aurretik Kukulla 'ko Abatari bidali ziola, Donemillan ezagutu zuten lekaideek ikusi zezaten bertan esaten zana egia zan edo ez. Braulio bera aurretik an egona zan, eta lekaide aiei en-

(1) Euskeraren maitaleek errez igarriko dute idazti zar auek aztertzeta bultzatzen gaituan arrazoia. Gure euskera gaixoari "H" a sartzeko iru arrazoi damaizkigute Euskaltzaindiaren batuaren zaleek: Iparraldekoen oitura. Ez da arrazoi baliozkoa, Lafitte iparraldetarrak ber-berak esan bait zien Arantzazu 'ko billera doakabe artan, Iparraldean euskera iltzera zijoan ezkerre, iltzera doan ontzi bati ez lotzeko"; ("Euskera", XII, 1968; 224 ot.). Bigarren arrazoia, Erdiaroko larrukien oitura omen dute. Erdiaroko lumalariak "H", batere arau ziurrik gabe, gogoak ematen zien bezela erabiltzen zutelako, au ere ez da zentzuzko arrazoia, adierazi nai dugu. Orrela, irugarrena gelditzen zaie "el batua" zaleei arrazoi bakarra: "H" a euskal erreboluzioaren sinbolo plastikoa dala". Ori, eta itz oiek ber-berekin, nere ustez, esan bait zuan Haranburu Altuna "el batua" zaleak. (esaldia, "Lur" argit.-ren "Literatura" 72 'n dago.

(2) Antonio Ubieto Arteta: "Textos Medievales - Cartulario de San Millan de la Cogolla (759-1076)". Valencia, 1976, pag. 6.

tzunda idatzi zuan Donemillanen bizitza. Geroncio, Citonato eta Sofronio aipatzen ditu Donemillanen ikasle lez; eta baita Potamia lekaimere.

Anaia zuan Donebraulio'k Kukulla'ko abata, eta beste anai batek, au ere gotzai zan Jon 'ek eskatuta idatzi zigun Kukulla 'ko Donearen bizitza.

Donemillan, artzai izan zan gaztetan. Gero, Bilibio-Mendin, Félix Deunarekin bizitu zan bakardadean. Kukulla-Mendin gero, bera bakarrik, berrogei urtez. Geroago, Tarazona 'ko Gotzaiak apaiz sagaratu zuan eta Bertzeo'ko parrokia eman zion. 60 urte zituan orduan Donemillan 'ek. Ez zuan asko iraun Bertzeo 'ko parroko lez, aurka irten bait zitzaizkion ango beste apaizak. Urria omen zan oso Donemillan 'en teologi-jakintza; eta oso baldarra, elizako ondasunak erabiltzen zituan era. Arrazoi zuten aurreneko salaketan, eta bigarreanean ere bai, auzia aiek zekusaten modura: Donemillan 'ek beartsuen artean banatzen bait zituan Bertzeo'ko elizaren ondasunak! Eta Donemillan 'entzat landetako belarrak aski ba 'ziran ere, belar aiek ez izaki beste apaiz aientzat naiko jaki!

Bakordadera itzuli zan ostera Donemillan, eta laister asi zitzaizkion beste apaiz batzuk inguratzen bera gogo-zuzendaritzat artuaz. Baita neskatillak ere Braulio Donearen berriemaille izan zan Potamia ura bezala, eta Kukulla 'n lekaimetxe bat eraikita bertan gelditu ziran bizitzen. Noiz-beinka irtetzen zan Donemillan, aro zaarreko anakoretak oi zutenez, errietan jendeei kristauki nola bizi erakustera.

Oso ospetsua egin zuan bere izena. Il zanean, berealaxe asi zan jendea Kukulla 'ra erromes, eta arrezkero ez zan an lekaidetik peitu.

Kukulla 'ko Donemillan 'en Lekaidetxeaz mintzatzen zaigun larrukirik zaarrena X mendearen asierakoa dugu, baiña gauza eskierra dirudi, Kukulla 'n ez zala VII, VIII et IX mendean itzuten ere lekaidetik peitu. Dokumenturik zaarrenak ere, aspaldikoa bezala aurkezten bait digute lekaidetxe ura.

VII "ean bazirala badakigu, San Braulio 'k dioskunez. An izan zan bera ere erromes, eta baita bere anaia, Jon Gotzaia, ere seguraski, eta Kukullako bakartien zuzendaria Fromiano zala eta bi gotzai auen anaia zala ere badakigu.

Gaiñera, beste lekaidetxe guztiak noiz eta zeinek eraikiak izan ziran jakina zaigu ori adierazten diguten larrukien bidez. Kukulla 'ko lekaidetxeari-buruz ez dugu orrelako larrukirik. Leendik bizirik zetorrena bezala agertzen zaigu Kukulla X mendeko larrukietan.

Kukulla 'ko larrukirik zarrena, eta baita Euskalerriko dokumenturik zarrena ere, VIII mendekoa dugu; 759'ko jorraiaren 24'koa: "die octavo kalendas madias, era septingentesima septima".

Larrukiaren gaia, fekaimetxe baten sorkuntza da, Errioxa 'n, geroago Pedroso esaten zitzaion errian. Aspaldi ontan ez da Euskalerra lurralde ura, baiña VIII mendean, bai, zearo euskalduna zan.

Euskeraren mugak orduan, egoaldean, Iber-Mendietan, zeuden. Soria 'n eta aren alboan dagoan Garrai 'en, —erromatarrek bertako nagusi egin ziranez gero Numanzia izen-ipiñi zioten Garrai 'en—. Andik, Urbion 'eko Aitzak barrena Oka-Mendieen egoaldeko maldaraiño zijoazen: Burgos'ko uriaren albo-alboraiño (1).

(1) Iñork ez daki ziur Numantia izenaren zergaitia. Numa Pompilio 'ren oroigailua ote? III Alfonsoren Kronikak beste Numantia bat aipatzen du: gaur-eguneko Zamora, ain zuzen. Beste uri batzuen artean, ia berreun urte leenago, F Alfonsoren arabarrei "Numantia qui nunc uocatur Zamora", ('orain Zamora deritzan Numantia") arfu omen zien ba.

Kronika au maiz aipatuko dugu-ta, eman dezagun berari-buruz azalpen labur bat emen. "Salamanca 'ko Don Sebastian Gotzaiaren Kronika" ere deitu oi zaio, baiña gaur ez du iñork uste ark idatzia danik. Asturiefako III Alfonsoren jotzen da bere idazletzat. Izenburu onekin ezagutzen da idazti au: "Cronica

Uisigotorum a tempore Bambani regis usque nunc in tempore gloriosi Ordoni regis diue memorie Adelfonsi regis filio collecta . (Azkenoko lau itz auek gaizki erabilliak iduriko zaizkio erdiaroko laterara oituri ez dagoanari. Liburua "Alfonso erregearen semeak (Ordoño I "aren semeak) eratua dala" esan nai digute. X mendean izan zan idatzia, ta bi idaztitan iritxi da gugana: Versión Rotense", zaarrena, III Alfontso 'k berak idatzia, agian, eta Versión Ovetense", geroagoakoa, izkeraz askoz txunagoa, baiña baita erretorika geigitox motelduxea ere. Eskierki elizgizon baten lana duzu. "Kronika"ontatikjaso ditudan albiste guztiak Antonio Ubieta Arteta 'k egindako argitalpenetik arfuak dira. Aztertuko ditut bertako euskal-izenak X mendera iristen geranean.

Ibero ibaiaren ertzak beti izan dira elebikoak, ari-endako jendeak iritxi zitzaizkigunetik: euskera ta zeltikera lendabizi, euskera ta latera gero, euskera ta arabiera geroago eta euskera ta erromantzea azkenean..., azken-azkenean erromantzen utsa garaille gelditu zan arte.

Baiña Kukulla, Ibero 'aren ertzetik aski urruti dago, eta baita Pedroso 'ko lekaimetxe au eraikia izan zan tokia bera ere.

— .Toki-izen gutxi ematen dizkigu larruki onek, baiñan bai giza-izen ugari. Iru gizaseme-izen, eta gizaalabenak ogeitazazpi; lekaimeak, auek danak. Emakumeen izenetatik asko argi-argian bisigot-izenak dira: Ala, adibidez, Guntroda, Eilo, eta Ginta. Ta baita Alduara ere, "u ori, orduango idazkeran izaten bait da maizaski. Ala, .ALDUARA ori ALVARA dugu.

Emakume aiek bisigotak ziralaren adigarri? Ez naitAnaiez. Gaur bertan asko gera euskalduna ez dan izena daramagun euskaldunak, baiñan orrek ez du euskaldun ez geralarik esan nai. Orduan ere orixe bera gertatzen zan. Ala, larruki ortan badira izen judutarrak daramazkiten lekaimeak, bi Maria eta Susana bat adibidez, baiñan ez du orrek emakume aiekjudutarrak zilarik esan nai.

Beste izen batzuk, laterazkoak dira: Urbana, Eugenia, Clarea, (Clara, seguraski), Tota, Anderkina (gaur Andresa esange genuke), eta Flagina.

Beste batzuk berriz, zalntzan uzten gaituztenak dira: Bisigotak?, Erromatarrak?, Euskaldunak? Ala,

— .MUNNATA; Muñata, gaurko idazkeran. Ez du balio "Muñata" "Muñoz" 'en emakundea dala estateak, orduan nik, Muñoz ori euskalduna ez ote dan galdetuko bait dizut?

— .DON NA; Dona, gure idazteko moduan. "Doña" ori "Domina", "Doña", "Andra" dala? Bai? eta zergaitik ez "DE OÑA", "D OÑA"; "DOÑA"? Oña erria, oso-osoan euskalduna zan garai artan.

— .NUMADONNA? "Mutua d Oña" ote? Orduan, zer ote dugu Muma?

— .SANCIA. Ezpairik gabe esan dezakegu Santxo 'ren ema-kera dala. Baiña "Santxo", "Antxo", "Antso", euskal-izenak iduritzen zaizkit neri zalantza aundirik gabe. Emen, Euskal-errian sortutako eta beste iñon baiño leenago emen ugari erabilliak izan dira beintzat.

— .SCEMENA. Aurreneko "SC"oiek "X" adierazko erabilli bait zituan, orduan maiz egin oiz zan bezala, gure lumalari zaar arek, XIMENAzenuan emakume aren izena, "E" garai artan itz askotan "I" irakurtzen bait zuten. Ximeno, Ximena, euskal-izenak ote? Ez dakit, eta ez dut uste iñork ziur jakin dezakeanik ere, baiña izen orrek ere emen sortua dirudiala bai, emen erabilli bait zan geiena eta emendik beste bazterretara zabaldu! Bi ziran, lekaime aien artean Scemena izen zutenak.

— .MUN NOZA. Muñoz 'en emakundea. Len ikusi dugu Munnata bat, eta ari-buruz esandakoa bera esan bearko dugu oni-buruz ere. Muñoza onek euskaldun izena zuala eta euskalduna zala bera ere.

— .ANDERAZO. Anderkina bezala Ander 'en ema-kera ote dugu: Andresa? Edo, Anderazo 'ren Andere orrek bai ote du, euskerazko "andre", "andra edo "andere"rekin zerikusia?

—.HURRACA. Au ere, emen zan, batez ere, andreen izentzat erabillia, eta emendik zabaldu zan erdelerrira. Euskalduna ote da? Larruki onek, "H"z damaigu itz ori: Hurraca; baiña ia beti "H"rik gabe ikusiko duzu erdiaroko idazkietan: URRACA edo URRAKA.

—.TOTA. Laterazkoen artean sartu dugu izen au baiña ez zalantza miñik gabe; izen au ere, baitipat emen bait zan emakumezkoen artean oiturazkoa. Askotan TODA bezala agertzen zaigu larrukietan.

—.GOMETIZA. Izen onek ez dirudi VIII mendekoa. Gero erantsia izango da, Luciano Serrano "k berak aitortzen bait du ala izen daitekeala: "Quizas se introdujera posteriormente algún nombre entre las religiosas" (1). Y..., quizbs se latinizara también a mas de unos de ellos", erantsiko nioke nik Serrano 'k dionari. Orrelako lateratzeketak maiz egiten bait ziran. Oridalata gertatzen zaigu ain zailla larrukietan agertzen zaizkigun gizakume eta tokien izenak berenez, erriaren ezpafiñetan, nolakoak ziran jakitea.

Alatagutziz, ondo merezi ditu larruki zaarren arlo onek gure lan eta neke guztiak, leengo euskera nolako izan zan jakiteko beste biderik ez bait dugu.

- - -

Pedroso ^o ko lekaimeen artean badira oso-osoan euskaldunak dirala diruditen izenak ere. Ala adibidez,

—.AMUNNA: Esan dugunez, "NN"ren bitartez "N" adierazi nai zutelako. AMUÑA dugu antziñako lekaime aren izena: "Amona"ren xumegarri edo diminutibo.

—.MONNIA; edo, orduango idazkeran, MOÑA, "Amuña"ren areagoko xumegarria, "super-diminutivus". "NNI" izkiak, "NN"bezala, Ñ agoskaarazteko erabili oi zituzten. Bazi-tuzten ortarako beste era batzuk ere. Onatx gure "Ñ" ren doñua azaltzeko larrukietan erabiltzen dira izki-jokuak: "NN", "IN", "NI", "NNI", "INN", "GN", "NG", eta, oraindik portugaldarrek oi dutenez, "NH".

Amunna, "u"kin zegoan; orain Monnia "o"kin agertzen zaigu. Ez dio ajolik; izen bera dira, gaur ere "amuña, Euskalerriko toki batzuetan "u"z aoskatzen baita, "o"z berriz, "amoña", beste batzuetan. Izen batean, —gure larruki ontako izen batean — "u" eta bestean "o" erabiltzeak, Bernardo Estornes Lasa "k nai duan bezala, Pedroso ^o ko lekaime aiek Bizkai 'koak, Araba 'koak, eta Errioxa 'koak, Euskalerrri ossokoak zirala esan nai ote du? Ez dugu uste. Lekaime aiek danak an bertakoak, Errioxa ^o koak, ziran eskierki (1).

—.UMMA. Orrela, bi "m" rekin; lateratik jasotako oitura. "Ume ote zuan neskatil arek izena?

— .NON NA BELLA. Lekaime aien guztien Abatemearen izena. "Ego igitur abbatisa Nonna Bella", diosku berak larrukiaren asieran: "Nik beraz Nonna Bella abatemek"...

(1) D. Luciano Serrano Abad de Silos: "Cartulario de San Millón de la Cogolla". Madrid, 1930. Sarrera-ren XXI or.

(I) Alfontso III 'aren "Kronika" 'k aipatzen digu beste MUNNIA bat ere, I Fuela'rekin ezkondu Asturietako Erregin izatera iritxi zana; eta emakume ura, —"Muña" bere izen da guzti—, euskalduna, "uascona", zala diosku. Ikus "Kronika beraren itzak: "Froila... Uascones reuelantes superauit. Huxoremque, (orrela, "h" ta guzti) sibi, Munniam nomine suscepit?, exinde unde et filium Adefonsum genuit", ("Rotense" esaten zaion idaztian), "Oventense" deritzan idaztiak berriz xeetasun batzuk geiango damaizkigu: "Vascones rebellantes superauit atque edomuit. Munniam quendam adulescentulam ex Vasconum praeda sibi seruari praeciptions postea eam in regali coniugio copulauit, ex qeu filium Adefonsum suscepit". Euskeraz: "Fruela'k, euskotarrok garaitu ta menderatu zituan. Euskotarrei kendutakoel atik, Munnia izeneko neskatil bat beretzat gordetzeko agindu zuan, eta, gero, neskatil ura ezkontzaz erregin egin zuan, eta arengandik izan zuan, Alfontso bere semea". Alfontso au, Alfontso II izango zaigu geroago. (Ubieto: "Textos Medievales. Crónica de Alfonso III", pag. 42-43).

"Nonna", — "Noña" gure idazkeran — zer izan daitekean ez dakit: Nuño 'ren emakundea? "Bella", bai: "Bela", edo "Bele", euskeraz, egazti ondo ezagun baten izena dugu.

Nuño, ez dirudi VIII mendeko izena izan daitekeanik. Beraz: edo geroago izen ori aldatu egin zioten, edo antziñako gure abateme onuragarri ark, Noña Bela zeritzan, eta "Noña" orrek ez du "Nuño"kin zer-ikusirik "Bela", jatorriz, Araba 'ko izena dala esango nuke nik, emen Araba 'n maiz agertzen bait zaigu izen ori idazti zaarretan: "Bela", eta, izatez eta izanez, Belatik sortua dan "Belasko". 01loaren umeak ollanda eta ollasko diran bezala, belarenak belanda eta belasko bait dira.

Bazuten euskaldun zarrak beren umei abere bikaiñen izenak ipintzeko oitura: Artza, Artzia, (Gartzia?), Bela, Belasko, Otxoa, Otxoa, eta baita Otxanda ere Araba 'n, emakumezkoen artean.

Euskaldunak genituan lekaiame aiek danak iñolaz ere; bisigotak ez bait ziran Pedroso dagoan tokian erabat bizitzen jartzera sekulan iritxi. Ibero ibaiaren ertzetan ere ez zan beñere biztanle bisigotik izan. Gudariak bai; baiña izkillu-jende ez zanik, ez.

Ez dugu, erdiaro garaieko Errioxa 'ren egoera ondo ezagutzen. "Kantauri" 'ko "Dukadu" edo "Kondadu" bat eratu zuten bisigotak Errioxa 'n euskotarren aurka borroka egiteko. Izen ori zergaitik eman ote zioten? Agian duke aren egoitza Kantauri urian zegoalako. Kantauri zeritzan uria berriz, Ibero ibaiaren ertzetan, iparreruntz, gaurko Logroño 'ren aurre-aurrean dagoan muño txiki baten gainean zegoan. VI mendean, an izan omen zan, bertako biztanleen oitura lizunak zuzentzeko sermoiketean, Armenti 'ko Prudentzio Donea, kondairak dienez; baiña, kondaira orrek berak, Kantabri edo Kantauri 'ko biztanle aiek euskaldunak zirala diosku. Ba, Kantauri 'ko urikide aiek, VI mendean, Leobijildo aundiaren mendean euskaldunak ba 'ziran, ziur esan dezakegu Pedroso 'ren lurralde artan, Errioxa garai-garaiean, biztanle danak euskaldun utsak zirala; eta euskaldun utsak zirala, beraz, Pedroso 'ko lekaiamek ere.

Iru gizonetzko-izen bakarrik damaizkigu larruki onek: Foilan, Valentin, eta Lupo, ta, erri-izenik, bat bakarrik ez. Soilki erreka baten izena: Tiri. Danak jenitibu-eran.

"Coram predictis patribus, id est, Froilani regls, et Valentini pontificis", idatzi zuala larruki au dio Nonn Bella abatemeak, ("aipatutako ene guraso Froilan erregearen eta Balendin gotzaiaren aurrean"), eta bere lekaidetxea "iuxta Tiri abtavi", "Tiro 'ren alboan eratu" zuala.

VALENTINUS ori, Oka 'ko gotzai dugu ezpairik gabe eta ez Balpuesta'koa nunbaitean irakurria dudan bezala, Balpuesta ez bait zan 804'a arte gotzai-erri izaten asi. Bere aurrenako gotzai Jon izan zan, ez Balendin. Are geiago, 21 gotzai izan zituan 804'atik 1044'ara 240 urtetan, eta bat bakarrik ez Balentin zeritzanik (1). Balpuesta, gaur Burgos 'ena dan Baldegobi 'aren zatian dago, eta bi izen auek merezi dute azterketaxo labur bat.

VALPUESTA. Larruki zaarretan, VALLIS POSITA esate zaio batzuetan eta VALLIS COMPOSITA besteetan; orduan Araba eta gaur Burgos dan lurrean dago. "Posita" eta "composiata", "ponere" eta "componere" laterazko aditzen aditz-izen edo partizipio ditugu, eta beste gauza askoren artean, "eraiki", "eratu", "alkartu", "konpondu", "gertutu", "egokitu", esan nai dute. Tazito edestilariaren idazkietan "acies composita" ("gudarozte ondo gertua") eta "componere civitatem" ("uria egoki prestatu") bezalako esariak maiz irakurriko dituzu. Ortaz Vallis Composita eta Vallis Posita izen bikoitzak, aran ura, arabitarren udaldi oroko

(1) Valentinus zeritzan gotzairik ez dut nik larruki zar-zarretan bat bakarrik aurkitu, Iratxe 'ko larruki batean izan ezik. Baiña askoz geroagoko denborakoa. 928 'gn urtekoa.

erasoek bildugarri egiten zuten Euskalerrriaren Ego artan eskier eta lasai bizitzeko ondo gertutua zegoala esan nai dugu.

Kukulla'ko larrukietan Valis Posita orren aipurik zaarrena 949"gn urtekoa da: "Didacus episcopus in Valeposita testis": Didako, Balpuestako gotzaia, lekuko".

Izen ori, jakiña, Valis Posita eta bere gaztelarazko itzulketa, Valpuesta, ez dira euskaldunak. Leenago euskal-izen fraten lateratzea ote ditugu orduango "Vallis Posita" edo "Vallis Composita" aiek?

"Oianederra"ren antzeko "Aranederra" baten laterakundea? (1) Edota, erri ura arabitarren aurka babestu zuteneko denboran ipiñi zioten izen berria ote dugu? Baiña izen orrek dokumentuetarako bakarrik balio zezakean, ez erriaren eguneroko izketarako. Nola deitzen ote zion uri arri, bere euskeran, zero euskaldunak zan erriak? Gaiñera, an ez da sekulan uri babesturik izan, arri-ormez babestutako uririk. Ez dute beintzat dokumentuek aipatzen eta ez da lurrean ere alako arresien aztarnarik aurkitzen. Ortaz, euskal-izen baten itzulpena dugu noski Valis Posita ori. Nolakoa ote zan Euskal-Izen ura? (2).

—.VALDEGOBIA. Araba 'ko sarkalde-sarkaldean duzu aran polit onen zatirik aundiena. Beste zatitxo bat, ain zuzen Balpuesta dagon zatia, Burgos 'ena da. Valdegovia, euskeraz, GOBIARAN izango litzake bere izena.

"Gobia", "leiza" da Bizkai 'ko euskeraz, Araba 'n itzegiten zan euskeraz. Gaur egun oraindik "GOBIAS" esaten die Araba 'ko mendi-jendeak, Arluze 'atik Baldegobi 'araiño mendi aietan dauden lur-zulo ugariei. Zulo aiek, larogeiti gora badira, eta erdiaro garaiean bertan bizitu ziran anakoreta edo bakartasun-zaleek irikiak izan ziran. Zulo oiek eman diote bere izena gure sarkaldeko aran arri: "Valis-Gobia" = "Valle de las Gobias" = "GOBIARAN". Baiña izen ontaz beste egun batean mintzatuko gera, oker emana bait du orain Euskaltzaindiak eman diona: Gaubea.

—.FROILAN. Asturietako Fruela I 'a dugu. 757 'tik, 768 'ra izan zan Errege.Arrigarri egiten zaigu bere izena larruki ontan aurkitzea. Asturiarrak eta euskaldunak etsai amorratuak izan ziran beti alkarren artean eta batez ere VIII eta XIX mende aietan, Bearbada, arabitarrek baiño leenago ekin zieten gudaz asturiarrek euskotarrei, edo, obeto esateko, V mendea ezkeror ari ziran eten gabe euskotarren aurka borrokan, asturiarrek bisigoten jarraitletzat eta egiazko bisogotalzat bait zeukaten beren burua (3).

766'garren urlea arte ez zioten arabitarrek Euskalerrriari eraso. Orduan Bedr buruzagia izan zan Araba 'ko lurretara urbildu zana, baiña urbiltze ura, erasoketa bat baiño geiago izan zan ikerkela bat, ain zuzen, "ikerlariak bidali zituala lurralde auetara bertako jendeen asmoen berri jakiteko, bait diosku Ibn Adhari edestilari arabitarrek. Ez aztu une artan Araba ziralda Errioxa Garaia eta Bureba osoa, Okamendien egoaldera arte.

Euskalerrriaren aurkako maometarren egiazko lenen ekitea 781 'ekoa da. Urte ortan I Abderramon 'ek eraso zien Naparroa 'ko eta Araba ko Euskaldunei. Ibn Belaskot aipatzen du arabarren buruzagi lez, ots, BALSFORENA. Bela eta Belasko, goraxeago esan dugun

(1) Ede ra itza, ez duzu euskal-toponimian arras oituraz-kanpokoa. AIA, Pedroso Tko Lekaimetxearen ir unukielan "LARREEDERRA" bat agerfzen zaigu.

(2) Gazleiuilxo edo torre txiki baten ondakiñak, bai, badira Balpuestan; Baiña askoz geroagoa ta oso K;xk°rra dugu lorrelxo ura Aran guzia ain izen dotorez, —(iVallis Composita!—, goi-ornitzeko.

Baldegobia dagoan Udalak, SAN ZADORNIL deritza. Eskierki Donemillan 'en antzeko bakartiren bat izango zan Donezadornil. Izena beintzat ondo euskalitzurakoa zan.'Zador", Araba 'ko ibairik urtsuenaren izena dugu; "BIL" atzizkia berriz, euskal toki-izen askotan dago.

(3) t r;:ian edo Fruela bere, euskaldunak borrokatzero etorri zan onera (urte arfan bertan bearbada)eta emen iapurulakr; neska bat egin zuan gero emazte ta orregin, goraxeago ikusi dugunez.

bezala, erdiaro garaiean eta bear bada baita leenago ere, gizakume euskotarren artean oso oiturazko izenak ziralararen adigarri (1).

Baiña ordurako, askoz leenago, baita Bedr buruzagia onuntz urbildu baiño 23 urte leenago ere, euskaldunon aurka gudan genuan Asturietako F Alfontso: 743'tik 745'era dijoazten iru urteetako batean ekin zion Euskalerrriaren egoaldeari, "ocupando y abandonando inmediatamente, (después de matar a sus ocupantes, destruir sus fortificaciones y talar los campos), las localidades de Aucañ (Villafranca de Oca), Veleia Alavense (Veleia?), Mirandam (M. de Ebro) Carbonariam (Carboneca), Reuendecam (entre Miranda y Haro), Abeica (Abecia de Oca), Brunos (Briones), Cinisaria (Cenicero), Alesanco (Alesón) y Oxima (Osma, bien el alabés o el soriano", B. Estornes Lasa 'k dioskunez (2).

Zer aizekjota etorri ote zan I Alfontso bisigota Euskalerrriaren egoaldeari su ematea? Tarik bere arabitarrekin Españi 'ra iritxi zanean bisigotak betiko oitura zuten bezala, euskaldunen aurka gudan zebiltzan eta Roderik erregea buruzagi zutela Iruña inguratuta zeukaten. Egin ote zitoen orduan ikaragarrikeriren bat euskaldunek bisigotei, eta ikaragarrikeri ura aiertzera ta zigortzera etorri ote zan I Alfontso Euskalerrira?

Uste utsetan nabillela esango didazu; egia da; baiña ez da nere usle au iñork pentsa lezakean bezain ustela. Beste era batera ez bait da ulertzen nola arabitarrek ain errez bisigoten jaurreri osoa ain errez ezereztu zuten. Betidanik buruz-bera ibilli ditu edestilariak erreztasun orrek. Milla arrazoi billa nai izan dituzte ondamen ura adigarri biurtzeko, eta errezenera jo dute, ez logikaren arauz egokienera: españiarrek oiturezkoa duten lez, judutarrei jaurti diete errua: judutarrek iriki omen zieten arabitarrei Españi 'ko atea. Uste utsa guzia, baiña zeoro ustela oraingoan, uste makur ori. Arrazoizkoa, orduan bisigotak euskaldunen aurka gudu beroan zebiltzala pentsatzen zan; Guadalete 'ko berri jakitean atzeruntz egingo zutela; eta bat-batean, kukildurik igesi-bezala zijoazen etsaiei ezer egin gabe ez zirala euskaldun garailleak geldituko.

Ona, nere ustez nola gertatu ziran gauzak: Afrikarrek maiz egin oi zituzten Andaluzi 'ko itxas-ertzetan sarrerak. Kolpe baiezko sarrera aietako bat, pentsatu zuen Ruderik Erregeak, eta bere gudaroztea Iruña 'ko zelaietan euskaldunen aurka borrokan utzirik, Andaluzi 'runtz abiatu zan bera, gudari talde batekin, Zergaitik ez zuan buruzagi bat bidali? Oraingoan Afrika 'tikoak besteetan baiño ugariago zirala jakin zualako. Baike, etsai aiek besteetan baiño

(1) Albiste ori Machmua edestilariak dakarki. Gertakizun bera idaztean beste edestilari batek, Ibn Al-Atir 'ek, buruzagi arabar ura, Bela "ren seme ez baiña, Adalaricon "en semea zala dio. Bi izen ote zituan gure buruzagiaren aita, euskalduna bata, BeIa, eta atzerritarrek ipiña bestea, Adalaricon? Ori ere oso errez gertatu oi zan gauza dala bait dirudi. ("Enc. Genl. Ilustr. del Pais Vasco-Alava". I, p. 369).

(2) Ibdm. Estornes 'ek damaigun berri ori, aipatutako, III Alfontso 'ren "Kronika'tik artuak ditu (L. c. or.) Oker uste du Estornes 'ek erri oiek orduan, "moroen eskuetan zeudela agian" ("debian estar ocupados por los moros") ez bait ziran iñoiz aien menpean egon. 739 'an jantzi zuan I Alfontso k buruntza. la berreun urte geroago idatzi zuan III Alfontso k bere "Kronika", eta Euskalerriko albisteei-buruz ez dirudi oso fidagarria. Ez du zeatz esaten, F Alfontso 'k Euskalerrian zeuden erri oiek nori artu zizkion; arabitarrei artutako errien zerrendan sartzen ditu. Egia da zerrenda amaitu ta bereala "mauritar guztiak ilda kristauak berekin aberrira eraman zituala" diola: "Omnes quoque arabes gladio interficiens, christianos secum ad patriam ducens". Esaldi ori, erri-zerrendari erantsia dakusgu, baiña ori gaur egindako gauza da, antziña artan esaldi guziak, tarferik gabe, bata-bestearen atzetik alkarri josiak idazten bait ziran. Gaiñera, bereala, "arabarrak beti beren luraren jabe izan zirala" dio III Alfontso 'k, eta, aro artan, Bureba bete-betean araba zan. Gaiñera, "kristauak aberrira eraman ba 'zituan, zer aberrira eraman zituan Araba 'ko errietako kristauak? Gezurraren-lurriña ikusten zaiola idaztiaren zati oni! "Oventenze" k berriz, I Alfontso k "ildako arabitarrek, berak artutako uri aietan bizi zirala esaten du; un aietan danetan, jakiña. "Omnes quoque arabes occupatores supradictarum ciuitatum interficiens". Baiña ori, III Alfontso 'k ez dio. Apaiz batek erantsi zuan ori geroago, orrela idaztiari nabarmentzen zaion "gezurraren-lurriña lodiago biurfuaz. LEz ote dugu sekulan apaiz euskaldun batek idatzitako "Kronika" bat zokoren baten aurkituko?

ugariagoak ziran; ez asko; amar milla; baiña bai Don Rodrigo'k uste izan zuan baiño geiago, eta orrela izan zan, Guadalete 'n edo, garaitua. An galdu ere galdu zuan, uste danez, bizia. Bisigoten gudarozteak euskaldunen aurka borrokan ziarun, eta Andaluzi 'ko ondamenaren berri jasotzean, kukildurik, egoalderuntz asi zan presaka, etsai berri aiei aurka egiteko.

Euskaldunek ere jakin zuten, —naitanaiez—, Roderik Erregeari gertatua. Aientzat, Afrika 'tik zetozen aiek ez ziran etsai; urruti zeuden, eta euskaldunek ez zekiten oraindik jende aiek nor ziran eta nolakoak ziran; ezta zertara etorri ziran ere. Euskaldunentzat, etsaiak, betiko etsaiak, bisigotak ziran. Gero ere, arabitarrekin askoz obeki konponduko dira euskaldunak bisigotekin edo aien oiñordeko ziran asturitarrekin baiño.

Orain berriz, aurrean zeukaten euskaldunek bisigoten indar guzia zan gudaroztea. Betillun eta goibel, atzeruntz zijoan egoaldera, presaka eta ia laisterka, euskaldunei bizkar-emandak, gudarozte ura dana. Ura zan euskaldunentzat apentza guztien ordua; eta bizkarretik eraso zioten bildurak arturik igesi bezala zijoan gudarozte arri, eta... izugarritzko sarraskia egin zuten, bearbada, bisigota izutu aien artean. Zoritxarrez antziñako euskaldunek ez ziguten beren ekintzen edestirik idatzi, baiña bestela ezin ulertu daiteke nola amar milien bat arabitarrek bisigoten erreñu indartsu zabala ain errez eta ain azkar menderatu aal izan zuten. Ez zuten areriorik aurkitu!; euskaldunek desegin bait zuten bisigoten indarra!!!

71 1 'ean gertatu zan ori. 28 urte geroago, ondo bizirik zegoan oraindik gertakizun aien oroitza, 739'an Alfonso I 'akAsturietako buruntzajantzi zuanean. Era berean zegoan bizirik euskotarren eta bisigoten arteko gorroto zaarra. Baita geroxeago ere 757 'an Fruela I 'a, Alfonso ildakoan, Errege izendatua izan zanean.

Alfonso I 'a ere ez zan Bureba-aldean euskaldunei artutako lurretan gelditu. Erriak desegin, jendeak il, eta Asturietara itzuli zan ostera. Argi adierazten digu orrek zenbait aiñakoa zan euskaldun eta bisigoten arteko aierkundera. Etorri ere, euskaldunei gaitz egitera bakarrik etorri bait zan onera!

Orregaitik oso ulerkaitz egiten zaigu Fruela'ren izena Pedroso 'ko larruki ontan ain era onuragarrian aurkitzea. Errioxa garai-garaiean, Burgos'ko Errioxa'n ain zuzen, zegoan Pedroso (1). An ez zan sekulan bisigotik bizitu; lurralde ura ez zan beñere bisigoten mendean egon. Nola agertzen zaigu ba, ain era aintzatsuan Fruela 'ren izena, bisigoten eta euskaldunen arteko gorrotoa bizi-bizirik zegoan unean? Apokrifoa ote dugu larruki au? Oroi Ubieto (Arteta 'k) dioskuna: "He insistido reiteradamente que la documentación de San Millán de la Cogolla contiene abundantes falsificaciones, sobre todo entre los textos más antiguos". Au da berriz zaarrena !!! (2)

Ala ere, mundu guztiak egiazkotzat jotzen du dokumentu au-ta, seguruaski, Froila 'ren izena geroago erantsia izango du; seguruaski XII mendean, dokumentu auek "Becerro Galicano" esan oi zaion bildumara aldatu ziranean. Mende artan, gaiñera, lore-lorean bait zegoan Errege Asturiarren oiñordekoen arrokeria. Oroi, nola esan digun Serrano 'k orrelako izen-berri-erasketak larruki ontan egin dirala (3).

(1) Badakizu Errioxa, Araba, Burgos, Logroño, Nafarroa eta Zaragoza 'ko probintzien artean zatiturik dagoala. Orregaitik oker egin zuan Logroño koak, autonomia artzean bere buruari "La Rioja" izen-ipiñi zionean. Logroño ez zan, eta ez da, gaiñera, Errioxa "ren zati bat bakarrik, zati ori eta Kamerueta baizik: "Rioja y Cameros". Nortasunaren faltak eraman zuan okerkeri ortara. Berdin esan daiteke Santander "ez ere.

(2) Ubieto, l.c. 6 or.

(3) "Becerro Gotico", ete "Becerro Galicano", agian leendik entzunak dituzun esaldiak dira. "Becerro" gazteleraz larruki-bilduma bateri esan oi zaio. Kukulla 'ko larrukiak, berriz, bi bildumetan zeuden XII mendea ezkerro. Zarrena, "Gotik Bilduma", galdua dugu. Bigarrena, Galik Bilduma, XII mendearen azken-azkenean izan zan, larruki zarrak larruki berrietara aldatuaz, eraturia; ori 1 194 'tik 1 196 'era egin

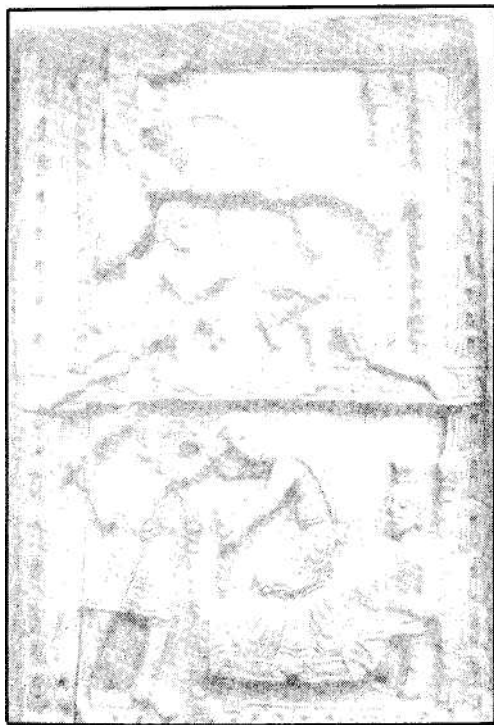
zan, Serrano'ren ustez. (L.c. IX or.). "En el siglo XVIII, cuando aun no se habian dispersado sus fondos, (Kukulla"koak), se preparó un manuscrito... Esta colección del S. XVIII se conserva en el archivo del monasterio emilianense y ha recibido el falso titulo de Colección Mingella" ya que tal erudito lo manejó a principios de este siglo (XIX). Dicho manuscrito fue transcrito para el P. Serrano que lo publico© sin advertirlo (Ubieto. L. c.).

—LUPONI. Genitubu eran au ere: "Luponi presbiter hii omnes roboravit in Christo, amen": "Au guzia, Kristo lekuko, LUPONI bereterrak egiztatzten du".

"Presbiter", dio; "presbiteri" bear luke, agian, itz au nominatibuz eta "Lupini" genibuz egoteak zerbat adirazi nai ez ba digu: "Luponi" bera ere, giza-izen dalako, nominatibu-eran idatzia daukagula. Orduan Luponi, gaztelera Lopez izango litzake eta euskeraz LO-PERENA.

Lope, ordea, eta Lopez, edo Lopiz ez dira VIII mendeko deiturak, geroagoak baizik. Ortaz, naitanaiez, Lupi ori, —geroago erantsia ez ba 'da beintzat—, euskal-izen baten laterakunde dugu: OTSOARENA edo OTXOARENA, OTXOTORENA, bearbada, "to" ori, lentxeagoko "tx"z gaiñera, beste xumegarri edo diminutibu bat bait da. Galik-Bildumak izen-aldaketak egiten dituala, oar-damaigu Serranok: "moderniza algunos apellidos" (4).

Bixente LATIEGI

(4) "LOPE", VIII mendekoa ez baiña geroagoko izena dala diot; "Lope", erromantzea bait da, ez latina, eta VIII mendean erromantzerik ez bait zan. Euskera itzegiten zan orduan Tiro ibaiaren ertzelan, eta, jende ikasi urriaren artean, latera. "Otsoa", esan dugunez, "Lupus" da lateraz, "Lupo" ablatibu-eran. Ortik, "Lupo"tik, etorri zan "Lopo", ("Lope, bokatibu-eraz) eta "B" ta "P" bata bestearen lekura errez aldatzen diralako, "topo"tik etorri zan "Lobo".